

Čimbenici koji doprinose sklonosti vjerovanju u teorije zavjere

Rahela Markušić

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za psihologiju
ORCID: 0000-0001-6323-8428

SAŽETAK

Ključne riječi: COVID-19, individualne razlike, kognitivni čimbenici, motivacijski čimbenici, situacijski čimbenici, teorije zavjere

Teorije zavjere i vjerovanje u njih važne su teme potaknute nedavnim zbivanjima, kao što je pandemija COVID-19. Teorije su zavjere teorije koje pretpostavljaju da autoriteti skrivaju informacije te da su određeni događaji pod utjecajem tajnih organizacija radi njihove vlastite dobiti. Vjerovanje u teorije zavjere povezano je s raznim čimbenicima koji se mogu podijeliti na situacijske, kognitivne, motivacijske te čimbenike ličnosti. Za prihvaćanje teorije zavjere važna je nesigurnost koju osoba osjeća u određenoj situaciji, kao i obilježja događaja koji su potaknuli teoriju zavjere – jesu li uzročno-posljedično povezani, javljaju li se zajedno te koliko su vjerojatni. Također, važni su i kognitivni čimbenici detekcije djelovanja (percipiranje namjere) te percepcije uzroka. Postavlja se pitanje postoji li kognitivni stil podložniji vjerovanju u teorije zavjere te jesu li neki pojedinci skloniji takvim vjerovanjima od drugih. Vjerovanje u teorije zavjere možemo povezati i s nekim patološkim karakteristikama, kao što su paranoidne ideje te shizotipija, ali i s karakteristikama mračne trijade. Na kraju, možemo se zapitati koliko je vjerovanje u teorije zavjere utjecalo na trenutno stanje pandemije COVID-19. Istraživanja pokazuju da je vjerovanje u teorije zavjere povezano s manjim poštivanjem odluka autoriteta o mjerama za suzbijanje virusa

ABSTRACT

Keywords: cognitive factors, conspiracy theories, COVID-19, individual differences, motivational factors, situational factors

Belief in conspiracy theories has become an important subject resulting from recent events, such as pandemic COVID-19. Conspiracy theories are beliefs that suppose authorities hiding information and secret organizations being the cause of certain events. Conspiracy beliefs could be correlated with a number of factors such as situational, cognitive, motivational or personality. The feeling of uncertainty is very important in adopting conspiracy theories as well as characteristics of the occurrence that is the subject of conspiracy theory – causal relationship of events, co-occurrence, and probability of events. Cognitive factors of agency detection and pattern perception are also important. The question is whether there is a cognitive style more susceptible to belief in conspiracy theories and whether some individuals are more inclined to such beliefs than others. Belief in conspiracy theories could be linked to some pathological factors, such as schizotypy and paranoid ideation as well as the characteristics of the Dark Triad. Finally, we wonder if conspiracy beliefs influenced the present state of the pandemic. Research shows belief in conspiracy theories to be associated with less compliance with the decisions of the authorities and the following the measures to combat the SARS-CoV-2 virus. In further research it would be

SARS-CoV-2. U budućim istraživanjima valjalo bi neke od čimbenika dodatno ispitati eksperimentalno, a nadalje bi moglo biti zanimljivo ispitati međuodnos situacijskih i individualnih čimbenika, odnosno odgovoriti koji od njih više utječu na sklonost vjerovanju u teorije zavjere.

beneficial to investigate these factors with experimental approach and it could also be interesting to investigate interrelation between situational and individual factors, respectively, finding an answer to which of these factors influences the belief in conspiracy theories more.

UVOD

Tijekom povijesti ljudi su često pokušavali objasniti događaje pomoću teorija zavjere. Od smrti princeze Diane preko slijetanja na Mjesec do atentata na Johna F. Kennedyja, jedna teorija zanimljivija je od druge. Opčinjenost teorijama ne prestaje ni danas. U posljednje vrijeme teorije zavjere sve više dolaze do izražaja potaknute raznim važnim događajima. Tako se, primjerice, mogu čuti vjerovanja o tome da su ptice dronovi kojima se nadziru građani, zatim vjerovanja o utjecaju 5G mreže na pandemiju koronavirusa ili pak o čipiranju ljudi cijepljenjem. Teorije zavjere također se mogu javljati specifično za neko geografsko područje. Na primjer, svojevremeno su na ovim područjima bile vrlo popularne teorije zavjere o Josipu Brozu Titu: neki su vjerovali da se susreo s izvanzemaljcima na Brijunima ili da zapravo nije umro 1980. Unatoč napretku civilizacije, ljudi još uvijek pokušavaju naći utjehu i objašnjenje u teorijama zavjere. Ovaj pregledni rad prikazat će situacijske, kognitivne i motivacijske te čimbenike ličnosti koji su povezani s vjerovanjem u teorije zavjere, a na kraju će biti prikazano vjerovanje u teorije zavjere u kontekstu pandemije COVID-19.

Kako bismo mogli shvatiti čimbenike koji utječu na vjerovanje u teorije zavjere, prvo treba definirati što je zapravo teorija zavjere. Prema Merriam-Websterovu rječniku (b.d.) teorija zavjere teorija je o tajnim zavjerama moćnih ljudi koji su odgovorni za različite događaje. Hrvatski jezični portal (b.d.) teorije zavjere definira kao „vjerovanje da je prikrivena, ali utjecajna organizacija (država) i sl. odgovorna za neki neobjašnjiv ili teško objašnjiv događaj”. Možemo uočiti da su najvažnije sastavnice teorija zavjere tajnost i moćni pojedinci ili organizacije. Teorije zavjere često se razvijaju nakon nekih konkretnih, važnih događaja, kao što su smrt slavne osobe, izbori vladajućih ili epidemije. Potaknuta pandemijom koronavirusa i porastom vjerovanja u teorije zavjere, komisija Europske unije na stranici „Prepoznavanje teorija zavjere” (engl. Identifying conspiracy theories) navela je najvažnije upute za prepoznavanje takvih teorija te kako razgovarati s osobama koje u njih čvrsto vjeruju. Prema informacijama na stranici teorije zavjere nastaju zbog sumnjičavosti i potrebe za objašnjenjem situacije, a s obzirom na to da nude naizgled logična objašnjenja, brzo se šire i teško opovrgavaju jer se svaki pokušaj suprotnoga mišljenja može shvatiti kao dokaz teorije (Europska

komisija, b.d.). Ako razmislimo o poznatim teorijama zavjere, možemo se složiti da je u većini tih situacija uzrok događaja bio nepoznat ili da su okolnosti bile nejasne. Na primjer, u slučaju ubojstva Johna F. Kennedyja nije bio poznat atentator, dok pandemiju koronavirusa obilježava značajan nedostatak informacija te neizvjesnost situacije.

Iako znamo za neke vrlo poznate teorije zavjere, teorija zavjere još uvijek zvuči kao nešto tajno za što zna malo ljudi, stoga se postavlja pitanje koliko ljudi zapravo vjeruje u teorije zavjere. Prošlogodišnje istraživanje u sklopu projekta „YouGov-Cambridge Globalism“ (Ibbetson, 2021) pokazalo je gdje se u svijetu najviše vjeruje u pojedine teorije zavjere. U teoriju zavjere da svijetom upravlja jedinstvena, tajna skupina vjeruje najviše Nigerijaca, čak 78 % sudionika, zatim Južnoafrikanaca, a najmanje Danaca i Japanaca. Sličan je omjer i za teoriju zavjere da klimatske promjene nisu stvarne, ali su tu postoci znatno manji: u tu teoriju vjeruje najviše Nigerijaca (31 %), a najmanje je Danaca i Britanaca izjavilo da se potpuno ili djelomično slaže s teorijom. S druge strane, u teoriju zavjere o umiješanosti američke vlade u napad na Blizance vjeruje najviše Turaka (55 %) i znatno manje Nigerijaca, dok je Danaca najmanje. Možemo zaključiti da su ljudi u nekim državama skloniji vjerovati u teorije zavjere, a jedan od mogućih utjecaja na tu razliku mogao bi biti socioekonomski status države. Primjerice, prema istraživanju u sklopu projekta „YouGov-Cambridge Globalism“ (Ibbetson, 2021) pokazalo se da Danci, kao država s visokim socioekonomskim statusom, imaju niske razine vjerovanja u teorije zavjere, dok stanovnici Nigerije, države sa znatno nižim socioekonomskim statusom, pokazuju više vjerovanja u teorije zavjere. Na stupanj vjerovanja u određenu teoriju zavjere utječe i to koliko je ona relevantna za određenu kulturu. Na primjer, u teoriju zavjere o suradnji bivšega američkog predsjednika Trumpa s ruskom vladom, kako bi došao na poziciju predsjednika, najviše vjeruju Kanađani i Danci, iako te dvije države nemaju jednako velike postotke za ostale teorije zavjere. Na hrvatskom stanovništvu istraživanje koje se bavilo teorijama zavjere povezanima s pandemijom COVID-19 proveli su Tonković i suradnici (2021). Rezultati pokazuju da je između 10,4 i 58,6 % Hrvata iz nacionalnoga uzorka vjerovalo u svaku od 10 ponuđenih teorija zavjere. Najviše sudionika vjeruje da je stvarni broj zaraženih skriven od javnosti (58,58 %) i da virus nisu prenijele životinje, već da je stvoren u laboratoriju (45,09 %), a najmanje sudionika vjeruje da se virus širi brže uz 5G mrežu (10,4 %).

Na vjerovanje u teorije zavjere mogao bi utjecati niz čimbenika. Moguće je da postoje određeni situacijski čimbenici koji potiču stvaranje i prihvaćanje teorija zavjere. Također, moguće je da su i neki kognitivni čimbenici povezani sa samim vjerovanjem u teorije zavjere, a na takvo vjerovanje mogli bi utjecati i čimbenici iz područja ličnosti, što bi moglo objasniti zašto neki ljudi vjeruju u teorije zavjere, a drugi ne. Svaka od tih vrsta čimbenika potencijalno objašnjava mehanizme u pozadini vjerovanja u teorije zavjere te što ih čini tako privlačnima. Nadalje, zanimljivo je razmisliti zbog čega ljudi vjeruju u teorije zavjere, odnosno što ih motivira za prihvaćanje takvih teorija. Na kraju, s obzirom na događaje koji su obilježili zadnje godine, kao što je pandemija, možemo se zapitati je li vjerovanje u teorije zavjere povećano i kako ono utječe na naše ponašanje.

SITUACIJSKI ČIMBENICI VJEROVANJA U TEORIJE ZAVJERE

Vjerovanje u teorije zavjere može se objasniti raznim situacijskim čimbenicima - moguće je da postoje situacije ili obilježja nekih događaja koji sve ljude čine podložnijima za vjerovanje u teorije zavjere. Van der Wal i suradnici (2018) smatraju kako je za razvijanje razmišljanja podložnoga vjerovanju u teorije zavjere važna percepcija uzročnosti. U svom su istraživanju istražili povezanost između interpretacija korelacija kao uzročno-posljedičnih veza i vjerovanja u teorije zavjere. Sudionicima su prikazali šest naizgled neobičnih korelacija (npr. povezanost između konzumacije čokolade po stanovniku i broja nominiranih za Nobelovu nagradu) te su ih pitali koliko se slažu da je svaka od tih šest korelacija slučajno dobivena, da je u njezinoj podlozi uzročno-posljedična veza ili da je vezu između dviju varijabli uzrokovala neka treća varijabla. Sudionici su također ispunili skalu slaganja s nekim od poznatih teorija zavjere, primjerice s teorijom o tome da se slijetanje na Mjesec nije dogodilo. Nalazi su pokazali da su sudionici koji su bili skloniji odgovarati da je u podlozi korelacija uzročno-posljedična veza isto tako bili skloniji vjerovanju u teorije zavjere, što znači da postoji povezanost između percepcije uzročnosti korelacije i vjerovanja u teorije zavjere. Isti autori proveli su i eksperimentalno istraživanje kojim su istražili utjecaj percepcije uzročnosti na vjerovanje u teorije zavjere. Autori su manipulirali uzročno-posljedičnom vezom tako što su sudionicima predstavili priču u kojoj im je rečeno da su događaji uzročno-posljedično povezani odnosno nepovezani. Također su manipulirali izoliranošću događaja tako da su neki sudionici dobili priču u kojoj se neki događaj (smrt novinara ili trovanje gradonačelnika) javio kao zadnji u nizu ostalih događaja, a drugi su dobili priču u kojoj je događaj bio izoliran. Dobili su nalaze koji pokazuju da ćemo u teorije zavjere vjerovati češće kad se određeni događaji pojavljuju zajedno, a vjerojatnost prihvaćanja teorija zavjere još je veća ako događaje percipiramo uzročno-posljedično povezanim.

Druga karakteristika situacije koja može utjecati na vjerovanje u teorije zavjere jest nesigurnost, a uz nju je ispitivana i percepcija morala autoriteta. U istraživanju van Prooijena i Jostmanna (2013) utjecaj osjećaja nesigurnosti ili neizvjesnosti (engl. uncertainty) na vjerovanje u teorije zavjere ispitao se pomoću dviju manipulacija. Autori su najprije manipulirali osjećajem nesigurnosti tako što su sudionicima u eksperimentalnoj skupini dali dva otvorena pitanja o njihovom emocionalnom i fizičkom stanju kad se osjećaju nesigurno, a kontrolna skupina odgovarala je na pitanja o svojem emocionalnom i fizičkom stanju kad gledaju televiziju. Druga manipulacija odnosila se na percepciju morala autoriteta. U jednoj situaciji sudionicima je jedna naftna kompanija bila prikazana kao nemoralna, dok je u drugoj prikazana kao moralna. Kasnije su odgovarali na pitanja o uključenosti naftnih kompanija u rat u Iraku, što je bila mjera vjerovanja u teorije zavjere. Nalazi su pokazali da su sudionici više vjerovali u teoriju zavjere kada im je naftna kompanija bila prikazana kao nemoralna nego kada je prikazana kao moralna, ali samo u situacijama nesigurnosti. U kontrolnoj skupini u kojoj nije postojala nesigurnost nije bilo razlike ovisno o percepciji moralnosti autoriteta. Ograničenje toga istraživanja bila je upotreba poznatih tema u manipulaciji jer ljudi uglavnom već imaju mišljenje

o naftnim kompanijama i ratu u Iraku, pa ne možemo znati je li isključivo manipulacija utjecala na oblikovanje njihova mišljenja. Zbog toga su autori proveli drugo istraživanje u kojem su kontrolirali utjecaj prijašnjih stavova tako što su se iskazi o nemoralnosti organizacije odnosili na državu Benin, uz provjeru da sudionici nemaju prijašnjih znanja o vladi te države. Rezultati su pokazali još veći utjecaj osjećaja nesigurnosti na vjerovanje u teorije zavjere uz iskaze o nemoralnosti organizacije. Ti nalazi ukazuju na utjecaj osjećaja nesigurnosti na sklonost vjerovanju u teorije zavjere i pokazuju kako će u situacijama koje izazivaju veću nesigurnost ljudi biti skloniji vjerovanju u teorije zavjere. Važno je primijetiti da se nalazi ponavljaju u situacijama u kojima su sudionici mogli imati prijašnje stavove o događaju, ali i u situaciji gdje je događaj bio izmišljen, što je onemogućilo prijašnje stavove o njemu. U svakodnevnom životu česte su nove situacije o kojima moramo oblikovati mišljenje bez ranijih stavova, ali i događaji o kojima već imamo neke stavove, te je važno znati da će u oba slučaja nesigurnost imati određenu ulogu.

Swami i suradnici (2010) ispitali su povezanost izloženosti teorijama zavjere s vjerovanjem u teorije zavjere na temi rušenja Blizanaca u New Yorku. Vjerovanje u teorije zavjere mjerilo se skalom koja se sastojala od raznih teorija zavjere (npr. „Tornjevi Svjetskoga trgovačkog centra uništeni su kontroliranim rušenjem.“), a sudionici su iskazivali svoje slaganje s česticama na skali od 1 („potpuno netočno“) do 9 („potpuno točno“). Varijabla izloženosti teorijama zavjere mjerena je upitnikom gdje su sudionike pitali koliko su bili izloženi teorijama zavjere u medijima ili u obitelji i među prijateljima. Rezultati su pokazali najveću povezanost vjerovanja u teorije zavjere o rušenju Blizanaca s varijablom izloženosti teorijama zavjere o toj temi i varijablom generalnoga vjerovanja u teorije zavjere. Prema tom istraživanju više ćemo vjerovati u teorije zavjere kad smo njima više i izloženi, stoga je izloženost teorijama zavjere još jedan situacijski čimbenik koji doprinosi vjerovanju u teorije zavjere.

Kovic i Fuchslin (2018) u svojim istraživanjima istražuju još jednu karakteristiku situacije koja utječe na vjerovanje u teorije zavjere, a to je vjerojatnost događaja o kojem se teorija zavjere razvija. U istraživanju koje su proveli sudionicima su dali opise raznih događaja, a različitim skupinama dali su različite vjerojatnosti da se taj događaj stvarno dogodi. Primjerice, jedna je skupina uz opisani događaj imala tvrdnju da je vjerojatnost opisanoga događaja 1 %, a u tvrdnji neke druge skupine bilo je navedeno da je vjerojatnost opisanoga događaja 99 %. Rezultati toga istraživanja pokazuju da će ljudi više vjerovati u teorije zavjere kada vjerojatnost opisanog događaja smatraju vrlo niskom nego kada ju smatraju visokom. Također, isti autori manipulirali su utjecajnošću događaja i jasnoćom skrivenih motiva, te se pokazalo da je vjerojatnost vjerovanja u teorije zavjere veća kad je događaj utjecajniji (npr. smrt važnog novinara u odnosu na padanje cigle na glavu nekog prolaznika) i kad je skriveni motiv jasniji (u situacijama jasnog motiva opisano je da je novinar/prolaznik imao neprijatelja koji bi mu imao razloga nauditi). Na kraju, Kovic i Fuchslin (2018) predlažu da bi vjerovanje u teorije zavjere moglo biti određeni kognitivni heuristik koji ljudima pomaže da shvate vrlo nevjerojatne događaje. Ako pogledamo događaje nakon kojih se javljaju teorije zavjere, možemo vidjeti da je mnogo njih malo vjerojatno. Prim-

jerice, teorije zavjere česte su kad utjecajni ljudi umru preuranjeno i u nevjerojatnim okolnostima. Nisku razinu vjerojatnosti imaju i događaji poput pandemije COVID-19, koja je izazvala niz teorija zavjere.

KOGNITIVNI ČIMBENICI VJEROVANJA U TEORIJE ZAVJERE

Osim obilježja događaja koji su potaknuli teorije zavjere, za prihvaćanje tih teorija važni su i kognitivni čimbenici osoba koje u njih vjeruju. Prema Douglas i Suttonu (2018) svi smo podložni vjerovanju u teorije zavjere. Provođenjem niza istraživanja pokušali su otkriti koji su kognitivni čimbenici značajni za višu sklonost vjerovanju u teorije zavjere. Jedan od čimbenika jest detekcija djelovanja (engl. agency detection) koja označava percepciju da se neko djelovanje odvija namjerno, a ne slučajno (Douglas i sur., 2016). Douglas i suradnici (2016) mjerili su detekciju djelovanja tako što su sudionicima prikazali animaciju Heidera i Simmel (1944; prema Douglas i sur., 2016) u kojoj se tri geometrijska lika kreću, a potom su pitali sudionike u kojoj mjeri misle da likovi koje su vidjeli posjeduju svijest i da su njihova djelovanja namjerna. Drugim riječima, ispitali su mjeru antropomorfizma. Nalazi su pokazali povezanost između mjera detekcije djelovanja i tendencije vjerovanja u teorije zavjere. Douglas i Sutton (2018) tvrde da je sklonost vjerovanju u teorije zavjere moguće djelomično uzrokovana specifičnim kognitivnim stilom koji vidi namjeru ondje gdje je nema. Takav stil može biti promijenjen obrazovanjem, koje se pokazalo negativno povezanim s vjerovanjem u teorije zavjere, što znači da su sudionici koji su postigli višu razinu obrazovanja bili manje skloni vjerovanju u teorije zavjere (Douglas i Sutton, 2018). Takav bismo kognitivni stil mogli usporediti s kognicijom djeteta. U djece je, prema Piagetu (Berk, 2005), u predoperacionalnoj fazi prisutan animizam koji se definira kao vjerovanje da prirodne pojave ili stvari poprimaju karakteristike živih bića, kao što su namjere. Djeca s odrastanjem gube takav način razmišljanja te je moguće da je detekcija djelovanja ostatak animističkoga razmišljanja djeteta koje se može izgubiti obrazovanjem, a što bi trebalo ispitati u budućim istraživanjima.

U drugom istraživanju van Prooijen i suradnici (2018) ispitali su povezanost percepcije uzorka i vjerovanja u teorije zavjere. Percepciju uzorka definiraju kao tendenciju da vidimo uzorke u podražajima koji su nasumično zadavani. U nacrtu u kojem su sudionicima zadali proučavanje strukturiranih slika Vasarelyja i nestrukturiranih slika Pollocka, percepcija uzorka u nestrukturiranim slikama bila je povezana s vjerovanjem u teorije zavjere. Kod Vasarelyjevih slika uzorak je očit i neizbježno ćemo ga primijetiti, dok je kod Pollockovih slika uzorak teško uočljiv s obzirom na to da je slika naslikana tehnikom nasumičnoga lijevanja boje. Taj nalaz pokazuje da je vjerovanje u teorije zavjere povezano s percepcijom nasumičnih podražaja kao povezanoga uzorka. To bi moglo značiti da ljudi koji lakše uočavaju značenje i pronalaze uzorke u apstraktnoj umjetnosti jednako tako češće vjeruju u teorije zavjere. Povezivanje vizualnih uzoraka mogli bismo također povezati s uočavanjem uzoraka u nekim događajima. Moguće je da će ta sposobnost ljudima omogućiti da vide uzorke i povezanost između događaja po principu iluzorne korelacije. Fenomen

iluzorne korelacije označava percipiranje povezanosti tamo gdje ona ne postoji. Sposobnost našega uma da percipira povezanost pomaže nam u funkcioniranju i prilagođavanju novim situacijama, međutim, kad povežemo pojave ili događaje koji u stvarnosti nisu povezani, dolazi do iluzorne korelacije (Kako si?, 2021). Moguće je da ljudi koji češće vide uzorke tamo gdje oni ne postoje također češće vide povezanost događaja koji nisu u stvarnosti povezani. U budućim istraživanjima bilo bi zanimljivo istražiti povezanost percepcije uzorka i iluzorne korelacije te njihov zajednički utjecaj na vjerovanje u teorije zavjere.

Douglas i suradnici (2019) tvrde da postoji zavjerenički način razmišljanja (engl. conspiracy mindset), odnosno kognitivni sklop specifičan za sklonost vjerovanju u teorije zavjere. To znači da će osoba koja vjeruje u jednu teoriju zavjere vjerojatnije vjerovati i u druge teorije zavjere, što se može objasniti time da su kognitivni čimbenici (npr. detekcija djelovanja i percepcija uzorka) koji posreduju vjerovanje u teorije zavjere razvijeniji u nekih ljudi. Douglas i Sutton (2018) kao potencijalno objašnjenje motivacije u pozadini vjerovanja u teorije zavjere nude konzistentnost vjerovanja, odnosno težnju da su sva naša vjerovanja usklađena. Nadalje, postavlja se pitanje mogu li ljudi vjerovati u suprotne teorije zavjere. U popularnoj kulturi često nailazimo na teorije zavjere koje ne mogu u isto vrijeme biti istinite. Primjerice, postoji teorija zavjere da je princeza Diana potajno živa, ali i teorija da je ubijena. Wood i suradnici (2012) ispitali su mogućnost istovremenoga vjerovanja u takve teorije zavjere tako što su pitali sudionike koliko vjeruju u jednu teoriju zavjere (npr. „Osama bin Laden još je uvijek živ“) i koliko vjeruju u njoj proturječnu teoriju zavjere (npr. „Osama bin Laden bio je mrtav i prije američke akcije“) te ih je zanimalo postoji li korelacija između tih dviju varijabli. Rezultati su pokazali povezanost između vjerovanja u suprotne teorije zavjere – sudionici koji su u većoj mjeri vjerovali u jednu teoriju zavjere u pravilu su u većoj mjeri vjerovali i u drugu teoriju zavjere. Također, pronašli su povezanost vjerovanja u suprotne teorije zavjere sa središnjim vjerovanjem da autoriteti pokušavaju sakriti nešto od javnosti. Možemo zaključiti da sudionicima koji vjeruju da autoriteti skrivaju tajne nije bilo važno u koju će teoriju zavjere vjerovati dok god ona podržava njihov stav o autoritetima kao nekome tko taji informacije od javnosti.

Ranije navedeno istraživanje Swamija i suradnika (2010) ispitalo je i povezanost stava o autoritetu s vjerovanjem u teorije zavjere na temi o rušenju Blizanaca u New Yorku. Istraživanje je pokazalo da je vjerovanje u teorije zavjere o rušenju Blizanaca povezano sa stavom prema autoritetu tako što sudionici koji pokazuju više razine vjerovanja u teorije zavjere imaju negativniji stav prema autoritetu. Takvi rezultati ne iznenađuju – mnogo teorija zavjere temelji se na negativnom stavu prema autoritetu, te možemo zaključiti da će oni koji su nezadovoljni vlastima vjerojatnije povjerovati u teorije zavjere. Možemo postaviti i hipotezu da je stav prema autoritetu u pozadini vjerovanja u sve teorije zavjere.

Činjenicu da bi u pozadini vjerovanja u teorije zavjere mogao biti negativan stav prema autoritetu mogli bismo povezati i s teorijom kognitivne disonance Leona Festingera (1957; prema Cooper i Carlsmith, 2015). Prema toj teoriji ljudi teže konzistenciji i usklađuju svoja vjerovanja i stavove. Dakle, ako netko ima središnje vjerovanje o nepoštenom autoritetu koji

prikriva informacije od javnosti te ako taj autoritet objavi neku vijest, osoba će vjerovati da je ta vijest neistinita i da nam je istina uskraćena kako bi očuvala konzistenciju svojih vjerovanja i smanjila neugodnost koju osjeća zbog disonance. Međutim, upravo je zbog te teorije nalaz o vjerovanju u suprotne teorije zavjere neobičan. Do kognitivne disonance moglo bi doći upravo kada osoba vjeruje u jednu teoriju zavjere, ali predstavljena joj je i druga teorija, suprotna prvoj. S druge strane, moguće je da je u takvim slučajevima važnije održati središnje vjerovanje, primjerice vjerovanje o nepoštenom autoritetu, nego uskladiti vjerovanje u specifične teorije, te će osoba prihvatiti bilo koju od teorija zavjere koja potvrđuje njezino središnje vjerovanje. Zbog mjera korištenih za ispitivanje vjerovanja u teorije zavjera, koje uglavnom nisu binarne (vjerujem/ne vjerujem) nego se nalaze na široj skali, moguće je da osoba označi da donekle vjeruje i u jednu i u drugu teoriju zavjere koje potvrđuju njezino središnje vjerovanje bez obzira na to mogu li te dvije teorije zavjere istovremeno biti istinite. Buduća istraživanja mogla bi se osvrnuti na ulogu hijerarhije stavova i vjerovanja u području teorija zavjere te na to koja su središnja vjerovanja važna za prihvaćanje takvih teorija.

TEORIJE ZAVJERE I INDIVIDUALNE RAZLIKE

Do sad opisana istraživanja pokazuju da postoje određene situacije koje bi mogle uzrokovati pojačano vjerovanje u teorije zavjere te da postoje kognitivni čimbenici koji utječu na vjerovanje u takve teorije. Ipak, čini se da su određeni pojedinci podložniji vjerovanju u teorije zavjere od drugih, stoga se postavlja pitanje zbog kojih su individualnih razlika određeni pojedinci skloniji teorijama zavjere. Swami i suradnici (2010) istraživali su povezanost vjerovanja u teorije zavjere o rušenju Blizanaca i „Big Five“ dimenzija ličnosti. Nalazi pokazuju negativnu povezanost s ugodnosti i pozitivnu povezanost s otvorenosti prema iskustvu. Povezanost s ugodnosti može se objasniti antagonizmom koji ljudi koji vjeruju u teorije zavjere pokazuju prema drugima, dok se povezanost s otvorenosti može objasniti traženjem i prihvaćanjem novih ideja. S druge strane, u metaanalizi Goreisa i Voraceka (2019) nije pronađena povezanost ni jedne od dimenzija „Big Fivea“ s vjerovanjem u teorije zavjere. Iako je u nekima od radova uključenih u metaanalizu pronađena povezanost ugodnosti i otvorenosti s vjerovanjem u teorije zavjere, a neki čak izdvajaju i neuroticizam, zajedničke veličine učinka ne ukazuju na povezanost tih dimenzija s vjerovanjem u teorije zavjere (Goreis i Voracek, 2019). S obzirom na to da u tom području nema sustavnih nalaza, bilo bi dobro dodatno istražiti povezanost osobina ličnosti „Big Five“ modela i vjerovanja u teorije zavjere. Također bi bilo zanimljivo ispitati postojanje određenih moderator-skih varijabli, poput inteligencije ili obrazovanja sudionika, koje bi mogle objasniti nesustavne rezultate kakvi su do sad dobiveni istraživanjima.

S obzirom na često neobičan sadržaj vjerovanja i specifičan kognitivni stil koji se veže uz sklonost vjerovanju u teorije zavjere, vjerovanje u teorije zavjere moglo bi biti povezano s nekim psihopatološkim karakteristikama. Rezultati istraživanja Goreisa i Voraceka (2019) pokazuju da su osobe s povišenim rezultatima na kliničkim skalama, kao što su paranoidne

misli i shizotipija, sklonije prihvaćanju teorija zavjere. Paranoidne misli vrsta su sumanutih misli i često viđen simptom shizofrenije, a shizotipija je organizacija ličnosti povezana s blažim pozitivnim i negativnim simptomima, te se istražuje kao predispozicija za razvoj shizofrenije (APA, b.d.). Darwin i suradnici (2011) u svome su istraživanju pokušali ispitati povezanost između vjerovanja u teorije zavjere, paranoidnih ideja i shizotipije. Dobili su pozitivnu korelaciju obiju varijabli s vjerovanjem u teorije zavjere, što znači da su sudionici bili skloniji vjerovanju u teorije zavjere ako su postigli više rezultate na upitniku paranoidnih ideja te na upitniku shizotipije. Ti nalazi nisu iznenađujući jer promatrajući teorije zavjere, možemo vidjeti njihove sličnosti s paranoidnim idejama. Teorije su zavjere, kao i paranoidne ideje, obilježene svojevrsnim strahom prema određenoj skupini ljudi za koju se vjeruje da namjerno želi nauditi osobi, bilo to skrivanjem prave istine ili praćenjem. Jednako bi tako mogla biti povezana i shizotipija koja je obilježena blagim pozitivnim simptomima, kojima pripadaju i paranoidne ideje.

Istraživanje Ferreire i suradnika (2022) dalje istražuje povezanost vjerovanja u teorije zavjere i psihotičnih iskustava portugalske populacije te se bavi temom teorija zavjere o pandemiji COVID-19. Nalazi pokazuju pozitivnu vezu tih dvaju konstrukta i naročitu povezanost vjerovanja u teorije zavjere s idejama proganjanja i perceptivnim smetnjama (iluzijama i halucinacijama). Ideje proganjanja vrsta su sumanutih misli koja se očituje u vjerovanju osobe da su drugi prijetnja, tj. da joj žele nauditi, a mogu se javiti i misli da postoji neka zavjera protiv osobe (APA, b.d.). Za razliku od toga, teorije zavjere obilježava vjerovanje da autoritet pokušava nauditi grupi kojoj osoba pripada, no ne i njoj osobno. Dakle, ako osoba vjeruje da je teorija zavjere usmjerena na nju osobno, moglo bi se raditi o sumanutoj misli, a ne teoriji zavjere.

Darwin i suradnici (2011) također su ispitivali povezanost paranormalnih vjerovanja s vjerovanjem u teorije zavjere. Paranormalna vjerovanja jesu vjerovanja da su hipoteze koje se trenutno ne mogu znanstveno potvrditi istina. U istraživanju Darwin i suradnika (2011) pokazalo se da su osobe koje su sklonije paranormalnim vjerovanjima sklonije i vjerovanju u teorije zavjere, ali je analiza čimbenika pokazala da jedan čimbenik objašnjava paranoidne misli, shizotipiju i vjerovanje u teorije zavjere, dok paranormalna vjerovanja pripadaju drugom čimbeniku. To znači da paranoidne misli, shizotipiju i vjerovanje u teorije zavjere možemo objasniti jednom osobinom u pozadini, dok je za paranormalna vjerovanja vjerojatno odgovorna druga osobina. Zanimljivo je također da nije nađena razlika između spolova na skali vjerovanja u teorije zavjere i skalama paranoidnih ideja i shizotipije, ali na skali paranormalnih vjerovanja žene su postizale više rezultate nego muškarci. Paranormalna vjerovanja u svojoj bi srži također mogla biti slična vjerovanjima u zavjere. I jedna i druga vjerovanja povezana su s vjerovanjem u nešto za što ne možemo pronaći dokaz. Međutim, paranormalna vjerovanja idu korak dalje jer se vjeruje u nešto što je znanstveno neobjašnjivo i nemoguće, dok bi teorije zavjere mogle biti istinite. S druge strane, moguće je da bi ispitivanje paranormalnih vjerovanja drugom skalom dovelo do drugačijih rezultata. Skala koju su koristili Darwin i suradnici (2011) sastoji se od 25 čestica i mjeri sedam čimbenika (tradicionalna

religiozna vjerovanja, parapsihološka vjerovanja, vješticearenje, praznovjerje, spiritualizam, izvanredni oblici života i prekognicija). Moguće je da neki od tih čimbenika bolje objašnjavaju teorije zavjere od drugih te da bi neki od njih bili više povezani sa shizotipijom i paranoidnim idejama od drugih. U budućim istraživanjima potrebno je ispitati ulogu te varijable u vjerovanju u teorije zavjere te povezanost sa shizotipijom i paranoidnim idejama, kao i razmotriti moguća metodološka ograničenja zbog kojih su dobiveni takvi rezultati.

Uz paranormalna vjerovanja, važno je spomenuti i praznovjerja, koja su također vjerovanja u magičnu moć nekih predmeta ili rituala bez znanstvene osnove (APA, b.d.). Praznovjerjima, paranormalnim vjerovanjima i teorijama zavjere nedostaju dokazi koji bi ta vjerovanja potvrdili te se sva tri temelje na vjerovanju da postoji neka tajna, nama nepoznata sila, u vidu magije u slučaju praznovjerja ili tajne organizacije u slučaju teorija zavjere. Dok se paranormalna vjerovanja i praznovjerja protive znanstvenim dokazima, teorije zavjere mogu biti potpuno znanstveno utemeljene. Bilo bi zanimljivo ispitati povezanost praznovjerja i vjerovanja u teorije zavjere te povezati čimbenike u pozadini prihvaćanja praznovjerja s čimbenicima vjerovanja u teorije zavjere.

Drugi istraživači osvrnuli su se na druge patološke karakteristike i njihovu povezanost s vjerovanjem u teorije zavjere. Hughes i Machan (2021) ispitivale su povezanost vjerovanja u teorije zavjere i psihopatije, makijavelizma i kolektivnog narcizma. Zbog povezanosti karakteristika mračne trijade s iskazivanjem neprijateljstva prema osobama izvan svoje grupe (Zemojtel-Piotrowska i sur. 2020; prema Hughes i Machan, 2021) moguće je da će pojedinci s višim razinama osobina mračne trijade biti skloniji vjerovanju u teorije zavjere. Upitničkim pristupom ispitivale su se te osobine ličnosti, vjerovanje u teorije zavjere općenito i vjerovanje u teorije zavjere o pandemiji COVID-19. Dok su psihopatija i makijavelizam pozitivno korelirali i s vjerovanjem u teorije zavjere o pandemiji COVID-19 i u teorije zavjere općenito, kolektivni narcizam korelirao je samo s onima o pandemiji COVID-19. Naime, autori pretpostavljaju da je pandemija specifično stanje koje je prijetnja grupi pojedinaca, stoga i njihovu nacionalnom identitetu, te to smatraju razlogom zbog kojeg je kolektivni narcizam korelirao samo s teorijama zavjere o pandemiji. Možemo vidjeti i druge poveznice kolektivnog narcizma i vjerovanja u teorije zavjere o pandemiji. Budući da je takva situacija specifična zbog obilježja krize i prijetnje koju nosi, nije isto vjerovati u teoriju zavjere o Johnu F. Kennedyju, koja nikako ne utječe na dobrobit osobe, i u teoriju zavjere o pandemiji, koja je svima moguća prijetnja. Isto tako, u okolnostima pandemije od ljudi se traži izoliranje od drugih ljudi, ali i od drugih grupa, npr. zatvaraju se granice. Zbog toga bi kolektivni narcizam u toj situaciji mogao imati veći učinak nego u vjerovanju u druge teorije zavjere. Na kraju, vjerovanje u teorije zavjere o pandemiji pokazalo se kao medijator negativne povezanosti karakteristika mračne trijade i prihvaćanja cijepljenja (Hughes i Machan, 2021). To bi značilo da su sudionici koji su postizali više rezultate na upitniku mračne trijade skloniji vjerovanju u teorije zavjere te što su skloniji vjerovanju u teorije zavjere, manje su voljni prihvatiti cjepivo.

Između individualnih i situacijskih čimbenika, postavlja se pitanje koji od njih više utječu na vjerovanje u teorije zavjere – hoće li neki ljudi

vjerovati u teorije zavjere čak i kad situacijski čimbenici nisu prisutni, a hoće li visoka prisutnost situacijskih čimbenika natjerati druge da vjeruju u teorije zavjere iako inače nisu podložni takvim vjerovanjima? To bi bilo zanimljivo ispitati u budućim istraživanjima. Primjerice, da podijelimo ljude na one koji su podložni vjerovanju u teorije zavjere i one koji nemaju takve karakteristike te ih stavimo u uvjete u kojima su prisutni situacijski čimbenici i u uvjete u kojima nisu, mogli bismo vidjeti učinke jednih i drugih te njihovu interakciju.

MOTIVACIJA IZA VJEROVANJA U TEORIJE ZAVJERE

Do sada smo mogli uočiti da vjerovanje u teorije zavjere može utjecati na našu dobrobit, primjerice očuvanjem konzistencije vjerovanja. Dolazimo do pitanja što motivira ljude da vjeruju u teorije zavjere i mogu li one biti korisne. Douglas i suradnici (2017) razlikuju epistemičke, egzistencijalne i socijalne motive u pozadini vjerovanja u teorije zavjere. Epistemički motivi uključuju motive za očuvanjem naših stavova i vjerovanja, a teorije zavjere mogu ih zadovoljiti jer objašnjavaju uzroke događaja. Dok s jedne strane teorije zavjere mogu objasniti teško objašnjive događaje, s druge strane cijena koju oni koji u njih vjeruju plaćaju jest kriva informiranost. Također, teorije zavjere mogu zadovoljiti egzistencijalne motive pružajući nam osjećaj sigurnosti i kontrole nad okolinom. Međutim, nalazi dobiveni eksperimentalno (Jolley i Douglas, 2014) pokazuju upravo suprotno – izloženost teorijama zavjere smanjila je osjećaj autonomije i kontrole u sudionika. Jolley i Douglas (2014) ispitali su kako izlaganje teorijama zavjere utječe na političku angažiranost tako što su svojim sudionicima dali članke koji podupiru neke teorije zavjere (primjerice smrt princeze Diane), a kontrolnoj grupi dali su članke koji ih ne podupiru. Također su im dali upitnik kojim se mjerio osjećaj bespomoćnosti i upitnik kojim se mjerila namjera političke angažiranosti. Nalazi potvrđuju da izlaganje teorijama zavjere utječe na smanjenu političku angažiranost, a medijator toga učinka bio je osjećaj bespomoćnosti. Izlaganje teorijama zavjere smanjivalo je političku angažiranost, ali samo u sudionika kojima je bio povišen osjećaj bespomoćnosti. Činjenica da su sudionici izvještavali o osjećaju bespomoćnosti, iako su istovremeno izvještavali i o vjerovanju u teoriju zavjere, govori u prilog tome da vjerovanje u teorije zavjere ne pridonosi osjećaju kontrole. Također, rezultati toga istraživanja pokazuju nepostojanje povezanosti spola i dobi s kojom od mjerenih varijabli. Ipak, moramo biti svjesni i ograničenja toga istraživanja te granica generalizacije rezultata. Iako pokazuju smanjenu namjeru političke angažiranosti, ti su nalazi dobiveni na upitničkim mjerama, te ne možemo biti sigurni da bi se politički angažirano ponašanje smanjilo u stvarnim uvjetima.

Socijalni motivi odnose se na potrebu za pripadanjem i održavanjem pozitivne slike o grupi. Teorije zavjere mogle bi zadovoljiti te motive tako što krivnju za određeni događaj prebacuju na ljude izvan grupe te time održavaju pozitivnu sliku o grupi kojoj pojedinac pripada, a time i o njemu samome. Utjecaj socijalnih motiva istražen je u kontekstu praznovjerja, čije su sličnosti s teorijama zavjere ranije opisane. Graeupner

i Coman (2017) istražili su zadovoljavanje socijalnih motiva praznovjerenjem. Manipulacijom varijable ostracizma pokušali su utvrditi razlikuju li se na mjeri praznovjerja sudionici koji su bili odbačeni i oni koji nisu. U tome istraživanju praznovjerje je operacionalizirano kao stupanj u kojem sudionici vjeruju da je postojao zajednički trud grupe pojedinaca kako bi došli do nekog ishoda u opisanim izmišljenim situacijama. Zbog takve operacionalizacije praznovjerja možemo razmatrati te nalaze i u području teorija zavjere. Naime, teorije zavjere također se definiraju kao vjerovanje u trud grupe pojedinaca da dođe do nekog ishoda. Činjenica da se sudionike pita o njihovu vjerovanju u postojanje truda grupe implicira da je to djelovanje grupe tajno (možemo ili ne moramo vjerovati u njega), što je važno obilježje teorija zavjere. Graeupner i Coman (2017) manipulirali su ostracizmom tako što su sudionike podijelili u grupe od troje. Najprije su im zadali da opišu sami sebe te im rekli da će kasnije međusobno razmijeniti opise i izabrati s kojim bi sudionikom htjeli nadalje surađivati. U stvarnosti nisu čitali opise jedni drugih, nego su svim sudionicima dana dva izmišljena opisa. Nakon toga neki sudionici iz grupa nasumično su izbačeni te im je rečeno da ih drugi sudionici nisu izabrali za daljnju suradnju. Rezultati su pokazali da su izbačeni sudionici kasnije imali više rezultate na mjeri praznovjerja, stoga možemo reći da osjećaj isključenosti utječe na percepciju namjere drugih pojedinaca u njihovu djelovanju.

TEORIJE ZAVJERE U DUHU VREMENA – COVID-19

Mogli smo vidjeti kako su se neka nedavna istraživanja bavila teorijama zavjera vezanima uz pandemiju COVID-19. Ako pogledamo ranije spomenuta obilježja situacija u kojima se teorije zavjere najčešće javljaju, možemo zaključiti da je pandemija stanje vrlo pogodno za stvaranje teorija zavjere i vjerovanje u njih. Situacija u kojoj se nalazimo vrlo je nesigurna i neizvjesna, a autoriteti dobivaju veće ovlasti, što može pojačati antagonizam građana prema autoritetu. Romer i Hall Jamieson (2020) istražili su povezanost vjerovanja u teorije zavjere o pandemiji COVID-19 i preventivnoga ponašanja povezanoga s pandemijom. Upitničkom metodom ispitivanje se provodilo prvi put u ožujku 2020. i drugi put u srpnju 2020. Nalazi pokazuju stabilnost vjerovanja u teorije zavjere o pandemiji i negativnu povezanost vjerovanja u teorije zavjere sa sudjelovanjem u preventivnim postupcima kao što je nošenje maske za lice. Vjerovanje u teorije zavjere o pandemiji bilo je također negativno povezano s percipiranom sigurnosti cjepiva i namjerom cijepjenja protiv virusa SARS-CoV-2, što bi značilo da su sudionici koji su skloniji vjerovanju u teorije zavjere percipirali cjepivo kao manje sigurno i izvještavali o manjoj namjeri cijepjenja. Nalazi pokazuju povećanje odbojnosti prema cjepivu u drugom ispitivanju te se pokazalo da vjerovanje u teorije zavjere predviđa porast odbojnosti. To ide u prilog uzročnoj povezanosti vjerovanja u teorije zavjere o pandemiji i odbojnosti prema cjepivu.

Pummerer i suradnici (2021) ovom su se temom bavili eksperimentalno. Pokušali su utvrditi utjecaj suočavanja s teorijama zavjere o pandemiji COVID-19 na varijable vjerovanja institucijama, podrža-

vanja vladinih mjera, fizičko distanciranje i društvenu angažiranost, koje su mjerene upitničkim pristupom. Prije manipulacije, kontrolna i eksperimentalna grupa imale su jednake razine mentaliteta zavjere (engl. conspiracy mentality) koji je bio izmjeren upitnikom od dvanaest čestica (npr. „Oni na vrhu rade što god žele.“), stoga znamo da su razlike nastale nakon manipulacije uzrokovane suočavanjem s teorijama zavjere. Teorije su bile predstavljene u obliku novinskoga članka o njemačkoj tvrtki koja se koristi pandemijom kao paravanom kako bi uvela digitalnu pohranu medicinskih podataka u dogovoru s vladom. Eksperimentalna skupina postigla je niže rezultate na upitnicima vjerovanja institucijama, podržavanja vladinih mjera i upitniku sklonosti fizičkom distanciranju, dok nije bilo razlika na upitniku društvene angažiranosti. Zanimljivo je vidjeti da je takve rezultate uzrokovala jednostavna manipulacija kao što je jednokratno čitanje teksta. S druge strane, važno je naglasiti da je tekst bio u obliku vijesti, što je moglo utjecati na njegovu uvjerljivost. Naime, ljudi uglavnom nisu naviknuti čitati o teorijama zavjere u vijestima, te je takav oblik teksta mogao biti razlog zbog kojeg su sudionici povjerovali u istinitost sadržaja. Bilo bi zanimljivo u budućim istraživanjima ispitati postoji li razlika ovisno o obliku u kojem se predstavi informacija tako što bi se različitim grupama dao različit oblik teksta. Primjerice, jedna grupa mogla bi čitati tekst u obliku novinskog članka, a druga u obliku objave na forumu.

Nadalje, potrebno je proučiti vezu između vjerovanja u teorije zavjere i uporabe društvenih mreža. S obzirom na to da se u današnje vrijeme informacije brzo šire društvenim mrežama, a vidjeli smo kakav utjecaj može imati čitanje samo jednog članka, možemo očekivati povezanost uporabe društvenih mreža s vjerovanjem u teorije zavjere. Xiao i suradnici (2021) ispitali su tu vezu u svojem istraživanju. Njihovi nalazi pokazuju da su sudionici koji su više upotrebljavali društvene mreže više vjerovali u teorije zavjere o pandemiji COVID-19, ali i u teorije zavjere općenito. Moderator te veze bilo je vjerovanje u vijesti koje su sudionici pročitali na društvenim mrežama. Isto tako, pronađen je moderatorski učinak identifikacije dezinformacija između vjerovanja u vijesti te vjerovanja u teorije zavjere: kada je vjerovanje u vijesti nisko, visoka mogućnost identifikacije dezinformacija može smanjiti vjerovanje u teorije zavjere, dok pri visokom vjerovanju u vijesti na društvenim mrežama nema takvoga učinka. Dow i suradnici (2021) predstavljaju model prema kojem je pandemija utjecala na širenje teorija zavjere te štetnoga ponašanja, u koji uključuju društvene mreže i virtualni svijet. Naglašavaju narušavanje kognitivne i socijalne strukture tijekom pandemije, zbog čega su se ljudi okrenuli virtualnom svijetu kako bi pokušali vratiti strukturu. Vjeruju da se u „online svijetu“ radikaliziraju ideje i potkrepljuju teorije zavjere, što pak dovodi do određenog djelovanja u stvarnom svijetu, koje se zatim kružno ponovno objavljuje online, a čime se teorije zavjere populariziraju i normaliziraju. Daljnje istraživanje potrebno je kako bismo potvrdili taj model i bolje shvatili utjecaj društvenih mreža i virtualnog svijeta na vjerovanje u teorije zavjere te znali kako kontrolirati taj utjecaj.

Nalazi istraživanja koja su se bavila teorijama zavjere u vrijeme pandemije potvrđuju nam kako vjerovanje u teorije zavjere može djelo-

vati na ponašanje, kao što je fizičko distanciranje i cijepljenje. Ti nalazi znače da bismo mogli predviđati ponašanje na temelju vjerovanja u teorije zavjere. Iz tog razloga u budućim istraživanjima mogli bismo provjeriti koja su još ponašanja povezana s vjerovanjem u teorije zavjere. Nadalje, bilo bi zanimljivo vidjeti kakve bi nalaze autori dobili da su radili još nekoliko valova ispitivanja s obzirom na to da se i okolnosti pandemije neprestano mijenjaju. Važno je naglasiti i da su nalazi koji su ovdje izneseni dobiveni većinom u prvim mjesecima pandemije, što je posebno važno istaknuti za nalaze o cijepljenju. Naime, budući da se u vrijeme prikupljanja podataka o mogućnosti cijepljenja razgovaralo samo hipotetski, potrebno je provjeriti utjecaj teorija zavjere nakon što je cjepivo postalo dostupno. Moguće je da nalazi koje su autori dobili u srpnju 2020. više ne vrijede s obzirom na nova saznanja i iskustva, stoga bismo u budućim istraživanjima mogli provjeriti je li se vjerovanje u teorije zavjere proširilo ili smanjilo tijekom pandemije. Na kraju, bilo bi zanimljivo usporediti stupanj vjerovanja u teorije zavjere o pandemiji u različitim državama s obzirom na to da su države zauzele različite stavove o pandemiji te na temelju njih uvodile različite mjere.

ZAKLJUČAK

Proučavajući istraživanja o teorijama zavjere, možemo zaključiti da na vjerovanje u njih djeluje niz čimbenika. Ovaj rad bavi se situacijskim, kognitivnim, motivacijskim i čimbenicima ličnosti koji su povezani s vjerovanjem u teorije zavjere. Možemo zaključiti da na teorije zavjere utječu čimbenici povezani sa situacijom, što bi značilo da smo u određenim situacijama svi podložniji prihvatiti objašnjenja proizašla iz teorija zavjere, primjerice u nejasnim situacijama. S druge strane, mnoga istraživanja pokazuju nalaze da neki ljudi više vjeruju u teorije zavjere od drugih, što nam najbolje dokazuje činjenica da će ljudi koji vjeruju u jednu teoriju zavjere vjerojatnije vjerovati i u ostale.

Važno je naglasiti da postoje i određena ograničenja u istraživanju sklonosti vjerovanju u teorije zavjere. Mnoga od istraživanja bave se vjerovanjem u jednu određenu teoriju zavjere ili nekoliko odabranih. Iako smo vidjeli da ljudi uglavnom vjeruju u više teorija zavjere, teško je poopćiti rezultate dobivene na vjerovanju u jednu teoriju zavjere na vjerovanje u sve ostale. Teorije zavjere razlikuju se po događajima kojima su potaknute. Različita obilježja događaja mogu različito djelovati na vjerovanje u teorije zavjere. Ti događaji razlikuju se po vjerojatnosti njihova pojavljivanja te stupnju nesigurnosti koji izazivaju u ljudi, stoga ih je zbog takvih i sličnih čimbenika teško uspoređivati. Moguće je da je jedna teorija zavjere primamljivija od druge te su ljudi skloniji vjerovati u nju zbog određenih aspekata, što će utjecati na rezultate koje nećemo moći primijeniti u drugoj situaciji i na drugu teoriju zavjere. Također, u budućnosti bi valjalo još istražiti karakteristike teorija zavjere koje su povezane s većim vjerovanjem u njih. Moguće je da su neke teorije zavjere jednostavno zanimljivije, relevantnije ili uvjerljivije te zbog toga više ljudi vjeruje u njih. Također bi bilo zanimljivo vidjeti interakciju karakteristika teorija zavjere te situacijskih i individualnih čimbenika. Moguće je da neki ljudi više vjeruju u teorije zavjere jedne vrste, a drugi u teorije zavjere druge vrste. Isto tako, moguće je da ćemo u

različitim situacijama vjerovati u različite teorije zavjere.

U većini radova koje smo pregledali na teorije zavjere gleda se antagonistički. Također, veća sklonost vjerovanju u teorije zavjere povezuje se s negativnim karakteristikama, kao što je niže obrazovanje (Douglas i Sutton, 2018). Međutim, što ako teorije zavjere mogu biti i korisne? Mogli bismo na teorije zavjere gledati kao na jednu novu ideju i drugačiji način mišljenja koji bi mogao obogatiti društvo. Teorije zavjere mogu nas potaknuti na oprez i pažljiviji odabir kome ćemo vjerovati, a kome ne. Pojedinci koji vjeruju u teorije zavjere mogli bi nas potaknuti na raspravu i izazvati aktivaciju kritičkoga mišljenja. Čak i ako nećemo prihvatiti teoriju zavjere, njezino postojanje moglo bi nas potaknuti da ponovno razmotrimo svoje stavove i čvrsto ih argumentiramo. U budućim istraživanjima bilo bi zanimljivo ispitati moguće pozitivne posljedice vjerovanja u teorije zavjere za samu osobu, ali i za društvo. Bilo bi zanimljivo vidjeti kako funkcionira društvo koje je podložnije vjerovanju u teorije zavjere, primjerice Nigerija, a kako ono manje podložno, primjerice Danska (Ibbetson, 2021).

Na kraju, iako teorije zavjere potencijalno imaju svrhu, moramo biti oprezni u vezi s njima. Nalazi istraživanja pokazuju kako teorije zavjere mogu oblikovati ponašanje, što u određenim situacijama može rezultirati rizičnim ponašanjima, kao što je odbijanje cijepljenja djece protiv opasnih bolesti. U takvim situacijama važno je opovrgnuti teorije zavjere, a u tome nam pomažu nalazi istraživanja o tome u kojim situacijama te koji ljudi najčešće vjeruju u teorije zavjere.

LITERATURA

- APA. (bez datuma). Delusion of persecution. <https://dictionary.apa.org/delusion-of-persecution>
- APA. (bez datuma). Superstition. <https://dictionary.apa.org/superstition>
- APA. (bez datuma). Schizotypy. <https://dictionary.apa.org/schizotypy>
- Berk, L. E. (2005). Psihologija cjeloživotnog razvoja. Naklada Slap.
- Cooper, J. i Carlsmith, K. M. (2015). Cognitive dissonance. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition* (pp. 76-78). Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24045-2>
- Darwin, H., Neave, N. i Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences*, 50(8), 1289-1293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>
- Douglas, K. M. i Sutton, R. M. (2018). Why conspiracy theories matter: A social psychological analysis. *European Review of Social Psychology*, 29(1), 256-298. <https://doi.org/10.1080/10463283.2018.1537428>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J. i Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, 22(1), 57-77. <https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M. i Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current directions in psychological science*, 26(6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. i Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40, 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Dow, B. J., Johnson, A. L., Wang, C. S., Whitson, J. i Menon, T. (2021). The COVID-19 pandemic and the search for structure: Social media and conspiracy theories. *Social and Personality Psychology Compass*, e12636. <https://doi.org/10.1111/spc3.12636>
- Europska komisija. (bez datuma). Prepoznavanje teorija zavjere. https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_hr
- Ferreira, S., Campos, C., Marinho, B., Rocha, S., Fonseca-Pedrero, E. i Rocha, N. B. (2022). What drives beliefs in COVID-19 conspiracy theories? The role of psychotic-like experiences and confinement-related factors. *Social Science & Medicine*, 292, 114611. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2021.114611>
- Goreis, A. i Voracek, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in psychology*, 10, 205. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00205>
- Graeupner, D. i Coman, A. (2017). The dark side of meaning-making: How social exclusion leads to superstitious thinking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 69, 218-222. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.10.003>
- Hrvatski jezični portal. (bez datuma). Z vjera. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15IWBj1&keyword=zavjera
- Hughes, S. i Machan, L. (2021). It's a conspiracy: Covid-19 conspiracies link to psychopathy, Machiavellianism and collective narcissism. *Personality and individual differences*, 171, 110559. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110559>
- Ibbetson, C. (2021). Where do people believe in conspiracy theories?. *YouGov*. <https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2021/01/18/global-where-believe-conspiracy-theories-true>
- Jolley, D. i Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105(1), 35-56. <https://doi.org/10.1111/bjop.12018>
- Kako si? (2021). Zbog čega ljudi vjeruju u teorije zavjere?. <https://www.kakosi.hr/2021/10/05/zbog-cega-ljudi-vjeruju-u-teorije-zavjere/>
- Kovic, M. i Füchslin, T. (2018). Probability and conspiratorial thinking. *Applied cognitive psychology*, 32(3), 390-400. <https://doi.org/10.1002/acp.3408>
- Merriam-Webster dictionary. (bez datuma). Conspiracy theory. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/conspiracy%20theory>
- Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I. i Sassenberg, K. (2022). Conspiracy theories and their societal effects during the COVID-19 pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>
- Romer, D. i Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the US. *Social science & medicine*, 263, 113356. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>

- Swami, V., Chamorro Premuzic, T. i Furnham, A. (2010). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749-761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>
- Tonković, M., Dumančić, F., Jelić, M. i Čorkalo Biruški, D. (2021). Who believes in COVID-19 conspiracy theories in Croatia? Prevalence and predictors of conspiracy beliefs. *Frontiers in Psychology*, 2191. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643568>
- van der Wal, R. C., Sutton, R. M., Lange, J. i Braga, J. P. (2018). Suspicious binds: Conspiracy thinking and tenuous perceptions of causal connections between co-occurring and spuriously correlated events. *European Journal of Social Psychology*, 48(7), 970-989. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2507>
- van Prooijen, J. W., Douglas, K. M. i De Inocencio, C. (2018). Connecting the dots: Illusory pattern perception predicts belief in conspiracies and the supernatural. *European journal of social psychology*, 48(3), 320-335. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2331>
- van Prooijen, J. W. i Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109-115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- Wood, M. J., Douglas, K. M. i Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social psychological and personality science*, 3(6), 767-773. <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>
- Xiao, X., Borah, P. i Su, Y. (2021). The dangers of blind trust: Examining the interplay among social media news use, misinformation identification, and news trust on conspiracy beliefs. *Public Understanding of Science*. <https://doi.org/10.1177/0963662521998025>